

Forfatter: Jens Kristian Andersen

Titel: Forfatterportræt af Hans Egede Schack

Citation: Jens Kristian Andersen: "Hans Egede Schack", i Jens Kristian Andersen: *Hans Egede Schack*. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-authors-schack-p-val-root.pdf> (tilgået 18. april 2024)

Hans Egede Schack

Indhold

- Indledning
- Biografi
- Forfatterskabet
- Forfatterskabets efterliv
- Tekstkritiske oplysninger
- Annoteret bibliografi

Indledning

Generel karakteristik og placering

Af omfang er Hans Egede Schacks forfatterskab et af dansk litteraturs mindste. Hans skønlitterære produktion omfatter hovedværket *Phantasterne* (1857), for hvis skyld forfatteren er blevet husket, og den ufuldendte roman *Sandhed med Modification* (1890, 1954) samt kortere prosatexter, der enten henligger udgivet eller først er blevet udgivet i 1986 (fortællingen "Privatkomedien"). Ligeledes er Schacks politiske skrifter, taler og breve først blevet fremdraget og gjort til genstand for egl. studier i nyere tid.

Men skønt altså begrænset i omfang er Schacks forfatterskab i eftertiden blevet tillagt stadig større betydning. Hans kritik af det menneskelige fantasiliv kan straks for en umiddelbar betragtning opfattes som en afstandtagen fra en væsentlig side af den forudgående periodes romantiske og idealistiske litteratur og som en indvarsling af en kommende realisme, men denne bestemmelse af Schacks forfatterskab og især af *Phantasterne* kan skærpes og placeringen tilsvarende præciseres under anvendelse af nøglebegrebet *liberalisme*, jf. afsnit III, 1.b nedenf.

Indtil den nyere udforskning af forfatterskabet var man almindeligvis henvist til at betragte (og behandle) politikeren (jf. afsnit II nedenf.) og romanforfatteren (jf. afsnit III nedenf.) som adskilte størrelser. Et gennembrud i forståelsen af romanværket blev opnået ved at betragte dette i lyset af den politisk engagerede forfatters liberalistiske idealer, som han havde fremlagt dem i sine ikke-litterære meningstilkendegivelser. Vi får da med Schacks hovedværk den første *liberalistiske roman* i dansk litteratur, og værket tilskynder til at overveje termen "liberalisme" som betegnelse for en hel litterær strømning ved det 19. årh.s midte. Dette synspunkt overvinder ikke blot det traditionelle skisma mellem forfatterpersonen og hans skrifter, men lader også den ideologiske konsekvens i disse komme til syne; der bliver dermed i egentlig forstand tale om et forfatterskab.

Biografi

Det er muligt at følge udviklingen i Schacks politiske orientering gennem tre faser. Den tidligste bestemmes af hans helhjertede tilslutning til studenterskandinavismen, hvortil grunden lagdes under og umiddelbart efter hans studietid. Han blev aktiv i Studenterforeningen, var 1840 blandt initiativtagerne til det oppositionelle Studentersamfund, der standsedes af konsistorium og politiet, og deltog i toget til Uppsala

1843 og i studentermøderne i København 1845; vinteren 1845-46 tilbragte han på ny i Uppsala, hvor han dels modtog indtryk af nyere svensk digtning (E.G. Geijer, P.D.A. Atterbom, C.J.L. Almqvist), dels omgikkes svenske liberale (L.J. Hierta, P.E. Bergfalk, A. Sohlman m.fl.). På den liberale fløj markerede han sig 1846-47 med flere politiske artikler i svensk studenter- og dagspresse, bl.a. om Sveriges trykkefrihedslovgivning. I denne fase tilslutter Schack sig i det hele taget studenterskandinavismens hovedideer: 1) en politisk union mellem de skandinaviske lande (skønt erkendt som uaktuel), 2) politisk liberalisme (fri forfatning), 3) Ejderpolitik (Slesvigs inklusion i, Holstens udskillelse af Kongeriget). De to første af disse ideer holdt Schack fast ved resten af sit liv, medens han snart reviderede den sidste.

Den anden fase af Schacks politiske udvikling tager sin begyndelse i forbindelse med hans medvirken ved det politiske oprud i martsdagene 1848. Han sluttede sig til Bondevennerne og den dertil knyttede, radikalt demokratiske Hippodrom-bevægelse. Som reaktion mod den valglov til den grundlovgivende rigsforsamling, der foreskrev $\frac{1}{4}$ af pladserne besat ved kongevalg, udarbejdede Hippodrom-komiteen eller Valgreform-Selskabet, hvor Schack havde sæde, et valgprogram i ti punkter efter liberalt-demokratiske principper. Dette program forsvarede Schack i sin pjese *Om Valgreform-Selskabets Virksomhed og Angrebene paa samme* (1848), særlig energisk hvad angik étkammersystemet, hvis optagelse på programmet skyldtes Schack selv. Støttet af Bondevennerne indvalgte Schack i rigsforsamlingen okt. 1848 (valgt i Præstø amt); her deltog han flittigt i drøftelserne, både af værnepligtsloven, hvor han støttede almindelig værnepligt og gik imod stillingsretten (retten til at lade en anden stille for sig) og af grundlovsudkastet, hvor han bl.a. angreb en af staten privilegeret folkekirke så vel som adelens nedarvede forrettigheder samt anbefalede et étkammer-parlament, sammensat ved almindelig valgret (uden census). I denne fase er Schack i hovedtendensen i overensstemmelse med Bondevennerne, men kritiserer disses begyndende retræte fra principprogrammet og indtager i øvrigt en række særstandpunkter, vigtigst i forhold til Ejderpolitikken, som han nu opgiver til fordel for tanken om en deling af Slesvig efter landalmuens sprog, hvorom han forfattede pjecen *Om Slesvigs Deling* (1849). Denne holdning til det slesvigske spørgsmål deltes kun af få blandt samtidens politikere som fx Schacks svoger C.G. Andræ (1812-93) og J.N. Madvig (1804-86), og under den isolation, der herved blev Schack til del, tog han især del i den offentlige debat gennem 1848. *Ugeblad for Politik og Litteratur*, der udgaves og på ganske få undtagelser nær også forfattedes af Schack selv; det udkom med 26 numre à fire sider fra sept. 1849 til marts 1850. Det var dog stadig med Bondevennernes støtte, at Schack opstillede som folketingskandidat (atter i Præstø amt) ved det første rigsdagsvalg dec. 1849, han faldt i første omgang, men kom ind ved et suppleringsvalg febr. 1850 og havde sæde i Folketinget frem til apr. 1853.

Blandt de mange sager, hvis behandling Schack i denne periode bidrog til, var det nok udformningen af det offentlige lønnings- og pensionsvæsen og embedsmændenes økonomiske og politiske stilling, der optog ham mest; derimod viste han ringe interesse for bøndernes mærkesager: hartkornsegalisationen (udligning af beskatning på hovedgårds- og bondejord) samt hoveri- og fæsteafløsningen. Denne prioritering må ses i sammenhæng med Schacks brud med Bondevennerne i febr. 1850, hvormed den tredje fase af Schacks politiske liv indledes. I de flg. år fremførte han kraftig kritik af Bondevennerne og deres ledere, både på Rigsdagen og i flere mindre skrifter, af hvilke det grundigste er *Bidrag til Bedømmelsen af Rigsdagens Virksomhed II* (1852), der udgaves anonymt af den nationalliberale Femte Juni Forening. Schack havde nemlig i løbet af det foregående år fundet friktionsløs optagelse blandt sine nationalliberale ånds- og meningsfæller og var 1852-53 med til fra Folketingets talerstol at tegne denne gruppes profil i flere afgørende politiske spørgsmål. Det var derfor på trods af Bondevennernes modstand, at han genvalgte til Folketinget (i Thisted amt) aug. 1852 og febr. 1853; ved sidstnævnte valg deltog han i valgkampen med den anonyme pjese *Rigsdagen og Ministeriet. No. 2* (1853) og besejrede selve marineminister Steen Bille (1797-1883). Det forhold, at Schack herefter undlod at opstille til valget maj 1853, har ofte været tolket som tegn på en desillusioneret og defaitistisk holdning til politik, men denne tolkning er næppe holdbar. Forbindelsen med det politiske liv vedligeholdte han gennem sit svogerskab med Andræ, hos hvem han ugentligt mødtes med A.F. Krieger (1817-93) og C.C. Hall (1812-88). Herigennem fik han formentlig indflydelse på i hvert tilfælde den formelle udformning af den fællesforfatning, Andræ som medlem af ministeriet P.G. Bang (1797-1861) udarbejdede og fik vedtaget 1855. Denne forfatning, der opererede med stærkt indskrænket valgret og var et kompromis mellem junigrundloven og det tidligere ministerium A.S. Ørsteds (1778-1860) fællesforfatning, var det yderste, Schack så sig i stand til at forsvare i liberalitetens navn - og kun under hensyn til "den europæiske Nødvendighed"; forsvaret skete gennem Schacks sidste politiske skrift *Bondevennernes Parti og Forfatnings-Udkastet* (1855). Selv udnævntes han okt. 1854 til Landstingets sekretær, i febr. 1855 til conseilpræsidentens (statsministerens). Men det er først fra sidstnævnte år, Schack følte sig hjemløs med sin liberalisme i dansk politik - og muligvis derfor prøvede at formulere den i et andet medium: romanen. For sin udtræden af Folketinget 1853 havde han givet helbredsmæssige grunde, tilsyneladende med rette, han blev stadig svagere, og tabet af hans eneste barn 1858 nedbrød ham yderligere. Han døde af en tæringssydom under et kurophold.

Man har studset over de tilsyneladende kraftige udsving i Schacks politiske kurs, der jo unægtelig ligner den sædvanlige bevægelse fra ungdommens venstreorienterede opposition til manddommens konservative konformisme. I Schacks tilfælde er sagen dog næppe så enkel. Allerede vennen Rudolf Varberg (1828-69) protesterede i sin nekrolog over Schack mod denne opfattelse, og en nærmere undersøgelse efterlader også

snarere indtrykket af et antal *konstante* idealer og normer, hvis anvendelse under hastigt skiftende forhold gav forskelligartede udslag. Disse idealer og normer kan i koncentrat angives som følger. Først og fremmest var gennemførelsen af *liberalismen* Schacks ledestjerne gennem hele hans politiske virke; han forstod primært dette begreb politisk, dvs. knyttet til grundlov og forfatning. Dernæst må det bemærkes, at han stedse motiverer sine skiftende politiske tilhørsforhold med de samme idealer: sagkundskab og førstehånds indsigt, individuel frihed (bl.a. i forhold til politiske grupperinger) samt et principielt og konsekvent grundlag for beslutninger og handlinger. Gennem disse idealforestillinger fremstår Schack som en typisk repræsentant for tidens *akademiske intelligens* og *embedsstand*, der tillige afsætter den ideologiske synsvinkel, hvorunder begivenhedsforløbet i *Phantasterne* er anskuet og fortalt (nærmere herom i afsnit III, 1 nedenf.).

Forfatterskabet

Phantasterne

- Romanens personer, handling og komposition
- Romanens temaer
- Romanens tilblivelseshistorie
- Romanens modtagelse

Andre litterære arbejder

Phantasterne (1857)

Romanens personer, handling og komposition

Titelpersonerne er barndomsvennerne Conrad, en sjællandsk godsejers nevø, myndling og arving, Christian, søn af den stedlige præst, og Thomas, røgterdreng hos Conrads onkel. Bogen følger de tres udvikling frem til deres respektive sociale slutpositioner, med Conrad som hovedperson og jeg-fortæller. Conrad og Christian hengiver sig fra drengeårene til en fantasieren, hvorfra den snusfornuftige Thomas skeptisk distancerer sig. Fantasierne er rettet mod to mål: ære og eros. I første kap. styres drengenes fantasier alene af drømmen om ære, som feltherrer og aristokrater. I andet kap. er Conrad under forberedelse til studentereksamen i København indloget hos sin tante Therese, en sensuel, overspændt ung enke som han yder feticherende pubertetstilbedelse og placerer i en række tænkte erotiske situationer. Medens han - i tredje kap. - lever isoleret som stud. jur., kompenserer han for sin sociale ubetydelighed ved at hengive sig til både honorære og - stadig krassere - erotiske fantasier, der efterhånden tager magten fra ham og i det flg. kap. udløser en krise. Denne overvindes, idet det lidt efter lidt lykkes Conrad at betvinge sin hang til fantasieren og aflægge sin embedsexamen. Femte og sjette kap. beskriver Conrads opnåelse af hhv. social status og personlig lykke: Hans slid som ministerialembudsmand belønnes med en smuk karriere, og han vinder den unge, til Danmark emigrerede spanske prinsesse Blanca med det demokratiske sindelag. Christian, der ikke har haft styrke til at arbejde sig ud af fantasilivet, er i mellemtiden endt på sindssygeanstalt. Thomas har derimod kunnet skabe sig en stilling som konsulent og underholdningsråd hos jyske godsejere under udnyttelse af drengefantasiernes sociale aspirationer.

Som det allerede ses af dette summariske handlingsreferat, er handlingsgangen fordelt planmæssigt over de seks kapitler. Kompositionen er baseret på op til flere symmetrier, som det nu skal vises. Koncentrerer man sig om Conrads forløb og ser et øjeblik bort fra Christians og Thomas' parallelløbende udvikling, ses det umiddelbart, at de to første og de to sidste kapitler hver udgør et sammenhørende par. I kap. I-II beskrives et modsætningsforhold mellem dagdrømmenes ønsketænkning og virkelighedens sparsomme opfyldelse heraf. I kap. I udfoldes denne modsætning inden for den honorære forventningshorisont: drømme om ære, hyldest og status i kontrast til faktisk position som skoledreng. I kap. II udfoldes modsætningen inden for den erotiske forventningshorisont: Conrad kommer ingen vegne med

Therese. I kap. V-VI er modsætningsforholdet faldet væk, handlingen udspiller sig i realitetens verden, idet ære og eros ligesom i de to første kapitler udvikles i hvert sit kapitel : Kap. V er helliget karriøren, kap. VI kærligheden. De to midterkapitler, III og IV, der begge udvikler både ære og eros, er fælles om at graduere modsætningen mellem fantasi og virkelighed, nemlig sådan at grænsen mellem de to opblødes i kap. III, hvor Conrad søger at transformere realiteterne ved hjælp af fantasiforestillinger, medens kap. IV helliges den psykiske krises skærpe af modsætningen.

De udviklingsforløb, som repræsenteres af Christian og Thomas, kan kompositorisk siges at isolere og koncentrere visse af faserne i Conrads forløb. Christian deler to faser med Conrad : hans udgangspunkt i kap. I med det uformidlede modsætningsforhold mellem honorære dagdrømme og den æreløse virkelighed, og hans krisebefængte, aggraverede modsætning mellem dagdrøm (aspiration) og realitet i kap. IV. Thomas deler to andre faser med Conrad : hans opblødning af den gennemgående modsætning (applikationen af fantasien på virkeligheden) i kap. III og det afsluttende bortfald af den i kap. V-VI til gunst for karriere og ægteskab. Sammenlægges Christians og Thomas' forløb, bliver summen kongruent med Conrads.

Romanens temaer

Et gennemgående træk ved romanen er den konsekvente sammenknytning af fantasti og feudalistisk samfundsorden på den ene side og virkelighed og liberalistisk samfundsorden på den anden. Den første sammenknytning sker ved, at fantasiernes stof og forestillinger udgøres af typisk feudale træk: De dagdrømmende personer identificerer sig med feudale overklasse- og helteroller (fyrster, jordbesiddere, hærførere) i deres æres-fantasier; i deres eros-fantasier praktiserer de/han (i denne forbindelse kun Conrad) høvisk kvindetilbedelse eller transponerer feudalsamfundets personlige underordningsrelationer over på det erotiske område. I fiktionens virkelighed vindes den reale ære (Conrads embedskarriere) på det liberalistiske samfunds betingelser, ligesom kærlighedslykken består i en demonstrativ standsnedbrydende mesalliance (et fænomen, der diskuteres explicit i bogen). Hovedpersonens bevidste udvikling væk fra feudalistiske idealer henimod liberalistiske, hvorved han opnår sin lykke, er signifikant for forfatterens syn på de to samfundsformer.

Tilsvarende udskifter Conrad undervejs sin Aladdin-tro på at være udvalgt med en erkendelse af eget arbejdes nødvendighed for opnåelse af lykke og status (arven efter onklen bliver netop uden betydning for hans karriere), og hans livssyn sækulariseres og rationaliseres. Romanen er dermed mindst af alt nogen idealistisk dannelsesroman, skønt påstanden har været fremført også om dette, hyppigt fortolkede, værk. Efter det ovenf. anførte må *Phantasterne* snarest betragtes som liberalismens første konsekvente udtryk i dansk skønlitteratur. Kun med den tilføjelse, at bogens liberalisme bærer præg af at være fremstillet fra embedsmandens position.

Romanens tilblivelseshistorie

Da *Phantasterne* udkom kort før jul 1857 (med året 1858 på titelbladet), havde den været over ti år under udarbejdelse . Tilblivelsesprocessen kan følges gennem det bevarede kladdemateriale, som i dag opbevares på Det kgl. Bibliotek. De enkelte manuskriptdele lader sig med rimelig sikkerhed datere ved hjælp af de påførte adresser, sammenholdt med tilgængelig viden om, hvornår Schack, der flyttede hyppigt, boede hvor. Studiet af udkast og manuskripter giver os indblik i to forhold med umiddelbar forbindelse til værkets betydningsstruktur.

For det første opfattede Schack, da han begyndte at skrive bogen, fantasien mere forsonligt, end han gør ved nedskriftens afslutning. Tydeligst ser vi det i det forhold, at liberalisten Schack i de dele af manuskriptet, der er forfattet 1846-47, indføjede adskillige fantasier, hvori jeg-helten var liberal, demokrat eller republikaner. Tilfælde af kombinationen fantasi-liberalisme er udgået, i et enkelt tilfælde allerede overstreget i kladden. En sådan gennemført rettelsespraxis kan antages at være styret af det tema-system, der er beskrevet ovenf. og bekræfter i hvert tilfælde, at det ikke har ligget Schack fjernt. Når han netop op mod 1848 lægger sig fast på, at den feudalisme, som han til enhver tid vurderer negativt, skal være ene om at afgive rammen om den fantasivirksomhed, han således *efter* dette tidspunkt stiller sig udelt afvisende

over for, er det nærliggende at se forklaringen i den aktuelle politiske situation: Netop da tog virkeligheden sig allermost positiv ud for en forkæmper for en fri forfatning, og netop da viste liberalismen sig at kunne forbindes med realitet. Idealismens traditionelt høje vurdering af fantasien som kunstnerens vej til en højere sfære var for Schack blevet overflødiggjort af den politiske virkelighed, liberalismens faktiske sejr.

For det andet viser de omtalte dateringsmuligheder, at udarbejdelsen har stået i stampe fra begyndelsen af 1854 indtil slutningen af 1855, og at Schack inden disse næsten to års stilstand var nået til og med Conrads krise i kap. IV's begyndelse. Slutningen med dens liberalistiske virkelighedsbillede og forkyndelse af liberalismens bæredygtighed har han altså øjensynlig tøvet med at affatte, men til gengæld udarbejdet relativt hurtigt, over knap to år 1856-57. Det er nærliggende at sætte denne affattelsesrytme i forbindelse med Schacks forhold til det politiske liv i de nævnte år. Det kan nemlig med støtte i bevarede optegnelser og breve vises, at Schack følte sig som aktiv politiker *indtil* Andræs omtalte forfatningsudkast af 1855, og først derefter afskrev aktiv politik som et egnet forum eller medium for udbredelsen af sine - stadig opretholdt - liberalistiske ideer. Han synes derfor at have valgt at lade sit romanværk opfylde dette formål - samtidig med, at han skaffede dette en passende finale.

Endelig kan der desuden fra tilblivelseshistorien kastes lys over bogens politiker- og presseparodier. Som påpeget af Peter IIsøe (i *Festskrift til Vilhelm Andersen*, 1934) sigtes der i "Folkefesten paa Bøgebjerg" til T. Algreen-Ussing, C.N. David, Balthazar Christensen, Fr. Barfod og Orla Lehmann og i presseparodierne til Fr. Barfod og M.A. Goldschmidt. "Bøgebjerg"-festen er sandsynligvis skrevet 1853, presseparodierne 1855-56. Dette af betydning, fordi alle de nævnte personer på et tidligere tidspunkt har gjort sig gældende som politisk liberale, men på parodiernes nedskrifttidspunkt af Schack blev betragtet som liberalismens modstandere. Fra det sidste er der én undtagelse, nemlig Lehmann, men forklaringen på denne meningsfælles indlemmelse i det "reactionære" selskab er, at Schack altid havde et godt øje til Lehmanns blomstrende retorik, som han anså for at have ligefrem "feudalistisk" karakter. Beviset herfor findes i en utrykt artikel, som skulle være indgået i en diskussion med Lehmann i 1847, og hvortil manuskriptet findes blandt Schacks papirer i Det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml. 2454 4° vol. V,1); her læser vi flg. passus: "Da de franske Stænder i Aaret 1614 vare forsamlede, udmærkede Adelen sig meget ved sine særdeles blomstrende Taler, der vakte navnlig tredie Stands højeste Beundring; blandt Andet finde vi fra den Tid Udladelser [dvs. udtalelser], hvori det meget alvorlig hedder, "at den store Mængde af de mest udsøgte Blomster i disse Taler har ved sin Skjønhed og Rigdom ligesom bragt os til at gaae glip af Meningen og Indholdet af de fremsatte Forslag" [...] det er Hr. Advocat Lehmanns unægtelige Fortjeneste af have opblandet denne dansk-geistlige Methode med adskillige Stænk af den fransk-adelige; hos ham [...] klinger det jo, som om man hørte selv *le duc de Montmorency* [jvf. (*Phantasterne*, p. 121)]."

Romanens modtagelse

Phantasterne opnåede 21 anmeldelser i skandinaviske aviser og tidsskrifter af forskellig politisk observans. Henover forskelle i vurdering var der næsten fuldkommen enighed om én ting: At denne roman var anderledes (direkte formuleret i 18 af de 21 anmeldelser og gentaget i private breve og i nekrologerne ved Schacks død). Den gennemgående motivering er den psykologiske skildring, der forekommer påfaldende klinisk-analytisk, og - hvilket er en anden side af samme sag - påfaldende lidt idealistisk-forkyndende.

De fleste af de anmeldere, der behandler bogen mere udførligt, har det svært med dens forhold til idealismen. Af dem, hvis grundholdning er positiv, er der nok enkelte, der udtrykker udelt glæde over den illusionsnedbrydende "realisme", men flere ytrer betænkeligheder ved bogens "materialistiske" tendenser, og søger så enten - lidt usikkert - at bortforklare dem eller udelukker dem simpelt hen fra anerkendelsen. For anmeldere med en negativ grundholdning bliver den manglende idealisme hovedindvendingen. To væsentlige danske kritikere af *Phantasterne* kan illustrere dette. Den grundtvigianske litteraturhistoriker C. Rosenberg skrev i *Danske Maanedsskrift* (1858) om Conrads "Mangel paa ideal Sands" og bemærker især om hans forhold til sit arbejde, at "han aldeles ikke forbinder nogen højere Tanke dermed." Rosenberg fortsætter: "men den, der ikke gjør sin Gjerning ud af Troen paa noget Evigt og Idealt, den, der kun arbejder, dreven af en jordisk Trang, [...] er ikke nogen fri Mand, men en Træl." Med hensyn til Conrads forhold til Blanca spørger kritikeren: "Men hvad bliver da Resultatet heraf?" - og svarer: "At han faaer Smag paa at fornøie sig ved Livets Goder, og intet Andet." Det ideologiske redskab gøres op med ordene: "Ulykken er, at Forfatteren aabenbart [dvs. klart nok] i ham [dvs. Conrad], saaledes som han tilsidst bliver, seer Idealet af en Mand [...] Det er derfor, vi [...] maae kalde Bogen en fra Tidens Materialisme hidrørende Forherligelse af det Middelmadige."

Også Goldschmidt, der selv netop havde afsluttet sin store dannelsesroman *Hjemløs* (1853-57), savnede

i sin udførlige behandling af *Phantasterne* i sit tidsskrift *Nord og Syd* (1858) et "idealistisk Opsving" hos Conrad, der "griber efter den reale Virkelighed, det Factiske", men lader sin "Beskæftigelse, Examen, Embede" blive mål i sig selv. For Goldschmidt er grundspørgsmålet: "om Virkeligheden skal aabenbare sig for Sjælen som noget Gjennemsigtigt, bagved hvilket skimtes Evigheden, eller om den skal staae som en massiv Mur, der vækker en behagelig, styrkende Følelse af jordisk Fasthed og raader alle Sandser, selv de fineste, til at blive indenfor det Sandseliges [dvs. sansebares] Grændser." Goldschmidt bekender sig selv til det første livssyn, men finder det andet manifesteret hos Schack, som han mener røber "en Uvillie [...] mod alt Idealt" og "en dæmpet, men dyb Haan mod Idealismen". Goldschmidt har desuden blik for sammenhængen mellem embedsgerningen, den standsnedbrydende mesalliance, den manglende idealisme og det profane ideal: selvhjulpenhed: "Endelig er det i sin Orden, at en Bog, der forraader en dyb Sympathi for Examen og Embedsverdenen, for den Sundhed, Sandhed og Betydning, hvortil man ved Læsning, fast Villie og Praxis kan svinge sig op, ogsaa viser, at selv kongeligt Blod ikke er for godt til at bestige en Embedsmands Ægteseng. [...] Værket prædiker den Lære, at Lykken er at opnaae gennem [...] rolig Embedsvirken; den omtaler ligsaa lidt de sande politiske som de sande poetiske Phantasier, Sindets Forudgriben af en bedre Tilstand."

Den præcist formulerede karakteristik af Schacks roman, som blev givet af Rosenberg, Goldschmidt og flere af deres kritikerkolleger, er garantien for, at den ovenfor anførte bestemmelse af dens ideologi ikke skyldes indlæsninger af moderne forestillinger, men snarere betegner en systematiseret videreudvikling af samtidens synsmåde, fraregnet dennes udtalte sym- og antipatier.

Andre litterære arbejder

Som allerede nævnt efterlod Schack sig ved sin død et romanfragment (dog på henved 200 sider i de eksisterende udgaver) med titlen *Sandhed med Modification*. Hovedskildringen, Casimirs opvækst hos sin autoritære, konservative, selvgode og hykleriske fader provst Bjelke, er bygget op over en tematik analog med *Phantasternes*. Medens denne som anført kobleder modsætningen mellem feudalisme og liberalisme til modsætningen mellem fantasi og realitet, kobles i *Sandhed med Modification* modsætningen mellem autoritet og frihed til modsætningen mellem løgn og sandhed. I begge romaner består den første modsætning mellem en form for liberalitet og en hæmmende, repressiv faktor, blot inden for hhv. det sociale og det pædagogiske område (det friere opdragelsessyn repræsenteres i *Sandhed med Modification* af lærer Dirksen, beretningens ideologiske "helt"). Og i begge romaner vurderes det liberalistiske temabegreb positivt, det anti-liberalistiske negativt gennem koblingen til abstrakte, moralsk farvede temaer, der i de to romaner er semantisk beslægtede (fantasteri/løgn og virkelighed/sandhed). Schack, der anvendte liberalitet som sin ideologiske ledestjerne på en række forskellige områder foruden politik (fx også i sit forhold til tidens spirende kvindeemancipation), har altså villet skrive en roman til gunst for større frihed inden for opdragelse og uddannelse, sandsynligvis med stoflig udnyttelse af egne barndoms minder.

Blandt Schacks papirer på Det kgl. Bibliotek har det været muligt at fremdrage endnu en litterær text i form af den humoristiske novellette "Privatkomedien", der nu er gjort tilgængelig sammen med *Phantasterne* i DSL's udgave i serien *Danske klassikere* ved Jens Kr. Andersen (1986, 1993). Også i denne spøjefulde beretning om en spoleret dilettantforestilling genfindes en grundidé, der er beslægtet med hovedværkets. Det opførte teaterstykke, hvis fremførelse forpurres og latterliggøres gennem desillusionerende spot, er nemlig A. Kotzebues *Korsridderne* (*Die Kreuzfahrer*, 1803, da. overs. 1812); et drama med hovedpræg af højtravende heroisme og sentimentalitet i feudale gevandter.

Forfatterskabets efterliv

Interessen for Schacks forfatterskab har svinget. Som beskrevet i afsnit III, 1.d ovenf. fremkaldte *Phantasterne* en betydelig opmærksomhed fra kritikkens side, og nye udgaver af bogen fra 1873, 1899 og 1913 (den sidste forkortet) synes at vidne om en vis, om end ikke overvældende, popularitet. Litteraturhistorikeren Vald. Vedel (1865-1942, som nævnt Schacks enkes søn i andet ægteskab) ydede 1890 en indsats for kendskabet til Schack, idet han i tidsskriftet *Literatur og Kritik* (III, p. 361-82) publicerede en informativ artikel om "'Phantasterne" og Bogens Forfatter", og utvivlsomt medvirkede ved samme tidsskrifts

første publikation af (brudstykker af) *Sandhed med Modification* i samme årgang (III, p. 529-55). Herefter tildeles Schack en forsigtig klassiker-status. Hans Brix indlemmer ham i sin *Danmarks Digtere. Fyrretyve Kapitler af dansk Digttekunsts Historie med Billeder* fra 1925, og hans professorkollega Vilh. Andersen tildeler Schack en smuk plads i sin litteraturhistorie og tillægger hans værk litteraturhistorisk betydning (IV, 1925, p. 41-45). Det bliver dog Carl Roos' nyudgivelse af *Phantasterne* fra 1925 (genudsendt i en let revideret skikkelse i 1951), der markerer tidens betydeligste fremskridt for forståelsen af Schacks hovedværk. Roos' kommentar løser - med lærdom og skarpsindighed - mange gåder i textens enkeltheder, men selv når genoptryk medregnes, trykkes og sælges udgaven kun i beskedne oplag, indtil den 1964 indgår i Gyldendals Bibliotek. Frederik Niensens udgaver af romanen (1948, 1962) kopierer stort set Roos', kun med reduktiv redigering af dennes kommentar. Peter Ilsøes væsentlige artikel "Litterære Forudsætninger for Schacks "Phantasterne" med særligt henblik paa Parodierne" i festskriftet til Vilh. Andersen(!), 1934, og Carl Dumreichers (første komplette) udgave af *Sandhed med Modification* fra 1954 med en i mange henseender nybrydende biografisk indledning om forfatteren er egentlig enlige svaler. I 1943 havde Hakon Stangerup i sin *Danmarks store Digtere* held til at formulere karakteristikken af *Phantasterne*: "en Tap, hvorom den danske Roman i det nittende Aarhundrede drejer" (p. 465f), men desværre uden præcis motivering. 1960'erne og 1970'erne bringer derimod næsten et boom i Schack-forskningen. Nyfortolkninger af Aage Jørgensen (1964), Aage Henriksen (1968), Søren Schou (1968) og Klaus P. Mortensen (1973) nærmer alle *Phantasterne* til den klassiske dannelsesroman. Hans Hertel udgiver den nyttige materialesamling *Omkring Phantasterne* 1969 og genudgiver *Sandhed med Modification* 1968 og *Phantasterne* 1970. Jørgen Mathiassen forfatter/udgiver *Hans Egede Schack som jurist og politiker* 1978, og Jens Kr. Andersen udsender samme år moriografien *Feudalistisk fantasteri og liberalistisk virkelighed. En historisk analyse af H.E. Schacks Phantasterne*, og udgiver værket i DSL's serie *Danske Klassikere* 1986 (2. opl. 1993).

Textkritiske oplysninger

Den redaktion af *Phantasternes* text, der benyttes her i ADL, er den, der findes i udgaven i DSL's serie *Danske klassikere*, udg. af Jens Kr. Andersen (1986, 1993), og som følger førsteudgaven fra 1857 (på titelbladet, efter tidens praxis: 1858).

Bagest i originaludgaven findes denne notits: "Da Correcturen af nærværende Bog har maattet besørge af Flere, ere adskillige Feil og Uoverensstemmelser i Retskrivningen indløbne, hvilket Læseren bedes velvillig at undskylde." En ældre udgiver som Roos er tilbøjelig til i et vist omfang at istemme forfatterens beklagelse af ortografiske inkonsekvenser og har valgt at rette en del stavemåder - langt flere end de i rettelleslisten anførte éngangsforeteelser - efter et kvalificeret skøn, men uden den store principfasthed og med ikke helt kontrollable undtagelser fra de principper, der fremlægges. Ortografiske inkonsekvenser bærer imidlertid vidnesbyrd om grænserne for den i datiden tilladte variation på området og kan derfor ved deres sproghistoriske interesse fortjene at blive opretholdt, ligesom kravene til en nøjagtig gengivelse af den tilgrundliggende text generelt er blevet skærpet siden 1925. I tråd hermed vil den yngre udgiver, Hans Hertel, behandle originalens sprogformer med større respekt, han understreger sin udgaves textkritiske karakter, ligesom rettelleslisten tilstræber fuldstændighed. Da ikke-registrerede afvigelser fra originaltexten alligevel er til stede i et meget betydeligt antal, har nærværende udgaves text måttet etableres på grundlag af en helt ny kollationering med førstetrykket. Det drejer sig ikke udelukkende om filologisk pedanteri: Der er dog forskel på, om Thomas protesterer mod at "lave Noveller" eller "leve Noveller" (p. 42).

Korrektion af førsteudgaven er især i én henseende af betydning for forståelsen af texten, nemlig hvad angår citationstegn. Problemet opstår i de fleste tilfælde ved, at texten ved begyndelsen af én replik inde i en anden benytter dobbelt citationstegn, men ved samtidig afslutning af yderste og inderste replik kun anvender enkelt tegn. Roos har søgt at løse problemet ved at reducere dobbelt begyndende tegn til enkelt, men da han ikke foretager konsekvensrettelser i tilslutning dertil, opretholdes originalens uoverensstemmelse mellem angivelsen af replik-start og replik-afslutning. I en række tilfælde foretager Hertel derimod sådanne konsekvensrettelser, men da han opretholder originalens dobbelte begyndelsestegn ved indskudt replik, må han ofte afslutte med tredobbelt. I nærværende text er dobbelte begyndelsestegn overalt reduceret til enkelt, og der er sørget for overensstemmelse med replikkens eller replikkernes afslutning med enkelt, dobbelt eller - kun når det sjældne steder nødvendiggøres ved indskud af anden grad - tredobbelt afslutningstegn.

Derimod er førsteudgavens typografi søgt opretholdt, herunder afsnit-markering (vandrette enkelt- og dobbeltstreger, øget linjeafstand), skønt sådanne sjældent benyttes i moderne bogtryk, og skønt det ikke kan udelukkes, at de i en række tilfælde skyldes tilfældigheder i trykkeriet. Argumentet for texttrokaben på dette område er den betydning, hierarkiet af afsnit-markeringer kan tænkes at have for en analyse af

romanens komposition.

Textfilologiske problemer m.h.t. *Phantasterne* er altså til at overse. Noget vanskeligere stiller sagen sig naturligvis for nutidige udgivere, der kun har Schacks eget (og/eller hans hustrus) håndskrevne manuskripter at etablere deres text ud fra. Dette gælder for *Sandhed med Modification* og "Privatkomedien", men heldigvis redegør begge texters udgivere, hhv. Hans Hertel og Jens Kr. Andersen, explicit for deres principper og procedurer (*Sandhed med Modificaton*, 1968, p. 203-08 og *Phantasterne* 1986/1993, p. 302f), så at begge texter tør gælde for de pålideligste eksisterende.

Annoteret bibliografi

Dansk Litteraturhistorisk Bibliografi.

Internet-version af den bibliografi dækkende 1967-1986, som Dansk Lærerforeningen udgav i 1989, og de supplerings-hæfter, som er udkommet årligt siden.

- Udgaver
- Behandlinger af forfatterskabet

Udgaver

Phantasterne lader sig - foruden i originaludgaven fra 1857 (på titelbladet: 1858) - studere i tre, principielt forskellige udgaver: Carl Roos' fra 1925, Hans Hertels fra 1970 og Jens Kr. Andersens fra 1986/1993, om hvilke i afsnit V ovenf. Med hensyn til *Sandhed med Modification* er den tidligste offentliggørelse, fra 1890, der antagelig foretoges under Vald. Vedels auspicer, og som er omtalt i afsnit IV ovenf., kun fragmentarisk. Den fulde text, der som anført selv er en torso, foreligger i hele to brugelige udgaver: Carl Dumreichers fra 1954 og Hans Hertels fra 1968.

Schacks humoristiske fortælling "Privatkomedien" findes kun udgivet som tillæg til *Phantasterne* i Jens Kr. Andersens udg. for DSL i serien *Danske Klassikere*, 1986/1993, p. 269-80.

Af Schacks *øvrige*, ikke-litterære, skrifter foreligger en del udgivet. Det drejer sig om politiske artikler og (dele af) pjecer, der anførtes i afsnit II ovenf., breve og optegnelser. Et indtryk af denne del af forfatterskabet opnås ved at konsultere: Hans Hertel (udg.): *Omkring Phantasterne*, 1969; John Chr. Jørgensen: *Dansk Realisme 1820-1975*, 1977, p. 40ff; Jørgen Mathiassen: *Hans Egede Schack som jurist og politiker*, 1978, p. 157ff. Pjecerne og ugebladet 1848 er aldrig blevet (gen)udgivet i deres helhed, men findes alle på Det kgl. Bibliotek, Kbh. Bibliografiske fortegnelser over det samlede forfatterskab findes i: Jens Kr. Andersen: *Feudalistisk fantasteri og liberalistisk virkelighed. En historisk analyse af H.E. Schacks Phantasterne*, 1978, p. 352-56 og Jørgen Mathiassen: *Hans Egede Schack som jurist og politiker*, 1978, pp. 24f, 281f, jvf. desuden Jens Kr. Andersens opdatering af trykte Schackiana i: *Danske Studier* 1980, p. 167 (led i hans anm. af J. Mathiassens bog).

Behandlinger af forfatterskabet

En lang række behandlinger af Schacks hovedværk er genoptrykt i Hans Hertel (udg.): *Omkring Phantasterne*, 1969, der foruden udgiverens nyskrevne indledning bringer fx både Vald. Vedels introduktion fra 1890, omtalt i afsnit IV ovenf., og Carl Roos' indledning til 1925-udgaven, en indflydelsesrig fortolkning, der i nogen grad skæmmes dels af den sadomasochistiske opfattelse af hovedpersonen, dels af den

idealistisk funderede afvisning af romanens budskab (kendt fra modtagelseskritikken, jvf. afsnit III, 1.d ovenf.) tillige med en lang række samtidige reaktioner og senere behandlinger. Blandt sådanne - i og uden for *Omkring Phantasterne* - tør fremhæves artikler af Aage Henriksen (*Kritik* 5, 1968, p. 5-17 og Henriksen m.fl. (udg.): *Den erindrende Faun*, 1968, p. 11-23), Søren Schou (Gerlach-Nielsen m.fl. (udg.): *Romanproblemer. Festskrift til Hans Sørensen*, 1968, p. 205-23) og Klaus P. Mortensen (*Meddelelser fra Daneklærforeningen* 3, 1973, p. 262-68), der alle anlægger et positivt syn på *Phantasternes* status som dannelsesroman, samt Jens Kr. Andersens udførlige monografi *Feudalistisk fantasteri og liberalistisk virkelighed. En historisk analyse af H.E. Schacks Phantasterne*, 1978, der med hensyn til spørgsmålet om *Phantasterne* som dannelsesroman forfægter det modsatte - negative - standpunkt, og til hvis forudsætninger hører Peter Ilsøes stadig gyldige undersøgelse af "Litterære Forudsætninger for Schacks "Phantasterne" med særligt Henblik paa Parodierne" (Norrild m.fl. (udg.): *Festskrift til Vilhelm Andersen*, 1934, p. 182-202).

Inden for den seneste tid er der fremkommet to originale bidrag til *Phantasternes* tolkning, af Erik M. Christensen ("Den geniale Schack og Phantasterne (1857)" i: *Danske Studier* 1993, p.28-39), der anfægter hovedpersonens og jeg-fortællerens pålidelighed, ja hans mentale tilregnelighed, og af Fr. Tygstrup ("En usamtidig dannelsesroman. Hans Egede Schack: *Phantasterne*" i: *Læsninger i dansk litteratur*, red. Af Povl Schmidt m.fl. II : 1820-1900, Odense 2001, p. 184-97), der anskuer romanens "utopiske visioner" som på én gang forfægtet og benægtet - i en fundamental, ironisk tvetydighed.